

VÝCHODOSLOVENSKÉ *valal*

FRANTIŠEK SIMA

Je známe, že sa v prevažnej časti východoslovenských nárečí na vyjadrenie pojmu dedina nepoužíva slova zhodného so spisovným a ináč na Slovensku všeobecne rozšíreného, ale úplne odlišného. Pojem dedina sa tam označuje slovom *valal* a všetky významové obmeny tohto pojmu sa vyjadrujú jeho príslušnými odvođeninami.

Hoci pre okraj výskytového územia nevyhnutne musíme počítať s prechodným pásmom, kde sa vedľa *valalu* synonymne používa aj slovo *dzedzina*, alebo sa dokonca v jednej obci vyskytuje *dzedzina* a v druhej *valal*, niet nám čo pochybovať o tvrdení príslušníkov východoslovenských nárečí, že *valal* je na vyjadrenie pojmu dediny u nich výlučným slovom.¹

Slovo *valal* ako regionálnu lexikálnu zvláštnosť charakteristickú pre východoslovenské nárečia registrujú aj slovníky prizerajúce k regionalizmom.

Na východoslovenskom nárečovom území, kde sa vyskytuje slovo *valal*, sa používajú ako výlučné slová na vyjadrenie príslušného pojmu aj jeho odvođeniny *valalik*, *valalčan*, *valalčanka* a *valalski*.²

Treba spomenúť aj druhý význam slova — ‚návsie‘ a trvalé slovné spojenie *valalska baba*, čo značí pôrodnú babu, pôrodnú asistentku. Význam ‚návsie‘ máme doložený iba z dvoch, od seba dosť vzdialených šarišských obcí, zo Sedlíc³ juhozápadne od Prešova a z Dlhej Lúky⁴ a *valalsku babu* tiež

¹ V rozhovore Izidor Kotulič a Jozef Štolec, ktorý síce nie je z *valalovej* oblasti, ale mu je vec známa. Nepriamo Ferdinand Buffa: vo svojej knihe *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, Bratislava 1953 slová *dedina*, *dzedzina* alebo *ves* neuvádza, ale iba *valal*.

² Stačí na toto uviesť aspoň dva extrémne vzdialené body územia, a to Dlhú Lúku neďaleko poľských hraníc v Šariši (pozri cit. Buffa str. 228) a Malčice ležiace na juhovýchodnom okraji územia východoslovenského nárečia (P. Király, *Die ungarischen Lehnwörter einer ostslowakischen Gemeinde*, II. Teil, *Studia Slavica Hung.* XI. 1965, 105).

³ Ústna informácia Izidora Kotuliča, rodáka z tejto obce.

⁴ Buffa (pozri pozn. 1), 228: „*idu na valal uprostred dediny*“. — Výskyt tohto dru-

zo Sedlíc a z Malčic.⁵ Pomerne veľké geografické vzdialenosti dovoľujú usudzovať, že tento druhý význam *valalu* a spojenie *valalska baba* sú tiež veľmi rozšírené.

Regionálne slovo *valal* ako termín pre dedinu je bežným slovom aj v publikáciách z ľudovej slovesnosti a iného folklórneho materiálu z východného Slovenska. Veľmi často ho možno čítať v Kollárových Zpievankách,⁶ u Dobšinského, v Czamblových textoch,⁷ v Časopise Muzeálnej spoločnosti slovenskej, v starých ročníkoch Slovenských pohľadov, Zborníka Matice slovenskej a inde.

Zaujímavá je otázka bližšieho určenia geografického rozšírenia slova. Podľa Jozefa Škultétyho „východní Slováci, od Šariša po Ungvár⁸ majú slovo *valal* = dedina“.⁹ Samo Czambel v citovanej knihe píše o *valale*: „Valal, u, dedina. Teraz bežné po celom východoslovenskom území, na Spiši popri¹⁰ *dzedzina*. Podľa Jozefa Škultétyho je *valal* bežné len od Šariša po Ungvár, v. Slov. Pohľ. 1902, 760. Vec sa nemá tak. Ja som počul „valal“ popri „dzedzina“ všade na Spiši. Tu na str. 236 príklad z Kluk.:¹¹ Pri jednim valale. Mišík tiež uvádza príklad, a síce zo Smižian: Žri, koňičku, žitnu slamu, bo ja idzem do *valalu*. Pies. 81).“¹² Czambelom spomínaný (Štefan) Mišík aj na inom mieste uvádza *valal* ako slovo používané na Spiši: „valal (i dzedzina), dedina“, no bez bližšieho určenia miesta.¹³

O slovo sa zaujímali aj v maďarskej jazykovednej literatúre, nebude teda od veci, ak uvedieme, aké predstavy mali o jeho zemepisnom rozšírení maďarskí jazykovedci.

Jozef Budenz, zakladateľ maďarskej ugrofinistiky, pozná slovenské *valal* ako šarišské slovo, ktoré inde v slovenčine je takmer neznáme. K Budenzovej mienke redakcia na základe informácií Flóriša Chervena poznamenáva, že slovo tak isto vo význame ‚dedina‘ je bežné ešte vo východnej časti Spiša a v severnej časti Zemplína a Užskej stolice.¹⁴

hého významu slova je akiste obmedzený typom pôdorysu osady. Dediny, ktoré rástli pozdĺž hradskej, návsia zvyčajne nemajú, takže nepotrebujú ani názvu preň.

⁵ P. Király v štúdiu cit. v pozn. čís. 2.

⁶ *Zpievanky I.*

⁷ Samo Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečovj. (I. čiastka: Východoslovenské nárečia)*. Turč. Sv. Martin 1906. — Ďalej iba: Cz.

⁸ Užhorod.

⁹ *Cudzie slová v slovenčine*, Slovenské pohľady 22. (1902), 760.

¹⁰ Riedené nami.

¹¹ Kluk(nava); teraz úradná podoba Kluknava

¹² 608 – 609.

¹³ *Príspevky k dialektickému slovníku*. Zo spišskej slovenčiny podáva Štefan Mišík. Slov. Pohľ. 26. (1906), 365.

¹⁴ *Valal (valál)*. Magyar Nyelvőr 3. (1874), 291.

Ignác Halász o slovenskom *valale* hovorí, že je „rozšírené skoro v celom severnom slovenstve“.¹⁵

Uvedieme ešte Gábora Szarvasa, podľa ktorého je slovo u častí Slovákov, menovite v Šariši, v Užskej stolici, v Zemplíne a na Spiši používané vo význame ‚dedina‘; vo Zvolenskej stolici naproti tomu vraj znamená toľko ako ‚horský ovčiarsky salaš‘.¹⁶

Ako z bibliografického prehľadu vidno, jednotliví autori o územnom rozšírení slova *valal* mali rozdielne predstavy. Najznámejšou oblasťou výskytu bol Šariš a dosť známou Zemplín a slovenská časť Užskej stolice. O slovenskej časti Abova sa v príspevkoch nikde nehovorilo. Čo sa týka Spiša, ten figuroval ako miešaná alebo prechodná oblasť, kde sa používa aj pomenovanie *dzedzina*, resp. kde sa *valal* mal používať iba vo východnej časti. Názory na oblasť Spiša boli nejednotné, ba — ako sme videli — vehementne diskutované, ale nie bližšie podložené.

Váhu Mišíkovho dokladu zo Smižian pri Spišskej Novej Vsi znižuje fakt, že sa vyskytuje v piesni, čiže vo viazanom kontexte. Czambelove vyhlásenie, že on všade na Spiši počul vedľa *dzedzina* i *valal*, tiež nie je dosť preukazné, lebo nevedno, či *valal* odtiaľ nepoznal z pasívnej slovnej zásoby Spišiakov, a svoje tvrdenie konkrétne okrem Kluknavy nedoložil. Doklady z Kluknavy zas pre širšiu oblasť Spiša tiež nič nehovoria, lebo obec je v tesnom susedstve Šariša.

Neosvetľujú skutočný stav vecí na Spiši ani hlasy súčasníkov, rodákov z tohto kraja v opačnom zmysle, že sa totiž u nich požíva výlučne slovo *dzedzina* a že *valal* je iba pasívne známy ako šarišské slovo, lebo sa ich vyhlásenie nemôže vzťahovať na celé územie až k *valalovej* oblasti v Šariši, pretože ich názor nespočíva na dokladoch z jednotlivých obcí Spiša aspoň smerom na východ od ich rodiska.

O skutočnom územnom rozložení názvu *valal* pre dedinu nás môžu vierohodne informovať iba konkrétne doklady z konkrétnych obcí. Na to by boli potrebné vyplnené dotazníky z každej obce od Štrby na východ. Prvý dotazník pre výskum slovenských nárečí¹⁷ otázku pre názov dediny neobsahuje. V druhom sa na túto otázku už pamätá¹⁸ no vyplňanie a spracovanie dotazníka zďaleka ešte nie je ukončené, takže sa nám treba uspokojiť s nateraz prístupnými dokladmi v časopisoch, v Czambelovej citovanej knihe a vo Vážneho materiáli, popřípade v kartotéke slovníka slovenských nárečí v Dialekto-

¹⁵ *Magyar elemek az északi szláv nyelvekben*. Magyar Nyelvőr 17. (1888), 500.

¹⁶ *Valal*. Magyar Nyelvőr 18. (1889), 135.

¹⁷ Z roku 1947. Zostavil ho Eugen Pauliny a Jozef Štola.

¹⁸ *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II*; I. Lexikálna časť, pripravil Anton Habovštiak. II. Slovo tvorná časť, pripravil Ferdinand Buffa, Bratislava 1964; — I. časť otázka čís. 902.

logickom oddelení JÚ SAV. No zato aj takto môžeme z oblasti východoslovenských nárečí uviesť zo 90 obcí, z ktorých máme doklad na *valal* zachytený. Geografické rozloženie už aj týchto obcí nám dáva jasnú predstavu o celovýchodoslovenskom charaktere tohto slova, ktoré zaplňa slovenské kraje Šariša, Zemplína, Abova a bývalej Užskej stolice. Tieto obce vypočítame s odkazom na prameň a kvôli jednoduchosti sledujúc ich umiestenie v povodí jednotlivých vodných tokov. A keďže najlepšiu predstavu o územnom rozložení jazykovogeografických faktov poskytuje mapa, zakreslíme dokladové obce i na mapu. Mapa sa nám potom vo svojej konkrétnosti vyjadrí aj k spišskému problému *valalu*.

Poradie tokov budeme sledovať od západu na východ, pričom smerodajným bude preň nie miesto, kde rieka vyviera, ale kde sa vlieva do inej väčšej. Takto nebudeme musieť prizerať k pomerne veľkým dĺžkam horných tokov, ktoré pri väčšine riek sú v inej oblasti ako *valalovej*.

Výpočet teda začneme povodím potoka Idy na západ od Košíc, ktorý sa vlieva do Bodvy. Nachádzajú sa tam tieto dokladové obce: Vyšný a Nižný Klátov (V)¹⁹,²⁰ Nováčany (V), Šemša (V), Poľov (V).

V povodí rieky Hornádu: Kluknava (Cz 236), Klenov (V),²¹ Sedlice,²² Veľká Lodina (V), Košická Belá (V), Trebejov (ČMSS 12: 5), Malá Vieska (Cz 332),²³ Ťahanovce (V), Barca (Cz 335), Šebastovce (V).²⁴

V povodí rieky Torysy: Šalgov (V), Bertotovce (Cz 279), Medzany (V), Veľký Šariš (Cz 260, 262; SMS 11—12: 233; V), Svinia (V), Župčany (V), Šváby (V), Ličartovce (V), Lemešany (V), Rozhanovce (Cz 349), Vyšná Hutka (V).

V povodí Sekčova: Vyšné Raslavice (Cz 309),²⁵ Fintice (V), Nemcovce (ČMSS 12: 28), Teriakovce (V).

V povodí potoka Olšavy vlievajúceho sa do Hornádu na východ od Košíc: Kecerovské Kostolany (V), Žírovce (Cz 354), Ruskov (V).

Medzi horným tokom Torysy a Tople v severozápadnom kúte Šariša, kde rieka Poprad na krátkom úseku preteká cez Šariš a potom opúšťa územie Slovenska, je osamelá dokladová obec Lubotín (Cz 296).²⁶

¹⁹ Prv Vyšný a Nižný Tejkeš.

²⁰ Pramene budeme uvádzať hneď v texte, v skratkách daných do zátvorky: Cz = Czambel; ČMSS = Časopis Muzeálnej spoločnosti slovenskej; K = Kartotéka slovníka slovenských nárečí; SMS = Sborník Matice slovenskej; SP = Slovenské pohľady; V = Vážneho materiál.

²¹ Prv Klembarok.

²² Izidor Kotulič.

²³ U Cz Maloveska.

²⁴ Prv Žebeš.

²⁵ Prv Slov. Raslavice.

²⁶ U Cz Lubotina.

V povodí ďalšej rieky, a to v povodí Tople dokladovými obcami na *valal* sú: Gaboltov (Cz 313, 316), Sveržov (ČMSS 13: 14),²⁹ Bardejov (Cz 310), Dlhá Lúka (ČMSS 13: 41; Buffa v cit. d. 228), Okruhlé (V), Giraltovce (Cz 320; V), Kečerovské Pavlovice (ČMSS 11: 29), Hanušovce (ČMSS 6: 86), Remeníny (K), Hlinné (V), Sačurov (V), Cabov (V), Sečovská Polianka (V), Stankovce (V), Kravany (V), Višňov (V), Parchovany (V).

V hornej polovici údolia Ondavy: Dobrá nad Ondavou (Cz 367),²⁸ Kvakovce (ČMSS 11: 45), Nižný Hrušov (ČMSS 4: 3), Lesné (SMS 16—17: 141).

V povodí dolného toku Ondavy, na pravej strane rieky, bližšie: v povodí tokov Tarnava, Helmec a Roňva: Sečovce (Cz 361), Veľký Ruskov (V), Kalša (V), Slivník (V),²⁹ Kuzmice (V), Nižný Žipov (SMS 18: 118; V), Úpor (V), Lastovce (V), Michalany (V), Veľaty (V). Na ľavej strane Ondavy: Markovce (SP 21: 731), Malčice.³⁰

Dokladové obce v povodí Laborca: Koškovce (Cz 385; V), Lubiša (V), Veľopolie (V), Udavské (Cz 384; V), Brestov (V), Kudlovce (V), Humenné (Cz 383), Strážske (Cz 372; V), Staré (SMS 18: 113), Voľa (V), Šamudovce (V).

V povodí potoka Udavy (medzi Laborcom a Cirochou): Vyšný Hrušov (V), Rovné (V).

V povodí Cirochy: Dlhé nad Cirochou (Cz 390; V), Modra (V), Valaškovce (V), Kamenica nad Cirochou (V), Kamienska (V), Hažín nad Cirochou (V),³¹ Ptičie (V), Chlmec (V),³² Porúbka (V).

Ako posledné dokladové obce na *valal* uvedieme ešte z povodia Uhu v priestore medzi Sobrancami a Užhorodom čiže z územia bývalej Užskej stolice dediny: Koromľa (Cz 426), Tašuľa (Cz 410) a Bežovce (Cz 412).

Vážneho materiál z desiatich obcí popri názve *valal* uvádza aj názov *dzedzina*. Podľa niekoľkých excerpčných lístkov má byť *valal* starším tvarom a *dzedzina* novším, menej používaným, podľa viacerých lístkov by zas obe slová mali byť synonymami. Ak uvážime, že tieto údaje neprezrádzajú územnú súvislosť, sotva sa budeme mýliť, ak ich budeme chápať ako lexikálny urbanizmus, ktorý sa do dotazníka dostal zásluhou vyplňovateľa. Slovo *dzedzina* pre valalovú oblasť nemá opory ani v ostatných prameňoch, je teda evidentné, že ho ani vo výpočte dokladových miest, ani na mape neuvádzame. Taktiež nevelmi veríme v realitu jedného dokladu na *reš* popri *valal* zo Strážskeho z povodia Laborca, ktorý nachádzame vo Vážneho materiáli; v Ozambelových textoch je z tejto obce *valal*.

²⁹ Tu Šviržkov.

²⁸ U Cz iba Dobrá.

²⁹ Prv Silvák.

³⁰ P. Király, pozri pozn. 2.

³¹ Prv iba Hažín.

³² Prv Chlmec.

Naproti tomu pre *valal* zo Spiša okrem Kluknavy ležiacej v tesnej blízkosti šarišskej hranice nemôžeme uviesť ani jednu obec,³³ z ktorej by bolo toto slovo konkrétne doložené. Výrazný je sám Vážneho materiál zo slovenských obcí Spiša, ktoré Czambel radil do východoslovenskej nárečovej oblasti.³⁴ Niet v ňom ani jediného dokladu na *valal* ani ako výlučného slova, ani ako používaného popri *dzedzina*, ale iba slovo *dzedzina*. Aby sme však platnosť tohto zistenia uviedli na pravú mieru, musíme konštatovať, že Vážneho materiál pochádza iba z jednej tretiny obcí Czambelom ohraničeného úseku Spiša. Je síce pravda, že doklady sú nie z územnej, ale číselnej jednej tretiny, ale aj takto zostáva dosť široký pás smerom k Šarišu, z ktorého obcí niet nijakého údaja.

Na základe povedaného môžeme sa pokúsiť ešte o ďalšie konštatovanie, a to, že okrem pri Kluknave *valal* neprekračuje šarišskú hranicu. Môžeme ďalej dodať, že v súčasnosti *valal* pravdepodobne neprekračuje ani západnú hranicu Abova.

Historické doklady — tak sa zdá — aspoň v prípade Spiša korešpondujú s týmto územným ohraničením. Hovoríme „tak sa zdá“ na základe historických dokladov, ktoré nám boli prístupné. Za historické doklady považujeme, pravda, iba záznamy staršie ako pochádzajúce z minulého storočia. V historickom materiáli slovenskom možno *valal* doložiť už od 16. storočia.³⁵

Vymenujeme obce, ku ktorým sa poja historické doklady na slovo *valal*, resp. jeho odvodeniny.

Sú to:

V povodí Torysy: Ďačov (17. st., bez dáta), Dubovica (1695), Pečovská Nová Ves (1697), Ňaršany³⁶ (17. st.: Na službu wždy hotowj poctiwj *Walal* Narssany), Malý Šariš (1676: naseho poctiweho *walala* Maleho Sarissa),³⁷ Solivar (? 1693).

Medzi Torysou a Hornádom: Lipovce (17. st.), Šinglar (1689: My Rychtar y Cela Radda poctiweho *Walala* Ssynglarskeho),³⁸ Lačnov (17. st.), Jarovnice (17. st.), Bajerov (17. st.), Bzenov (17. st.).³⁹

³³ Smižany — porov. vyššie — nepočítame.

³⁴ Ohraničenie obcí s východoslovenským nárečím na Spiši na str. 56—57.

³⁵ Historické doklady čerpáme prevažne z publikovaného i nepublikovaného materiálu Jána Doruľa. Za doklady mu ďakujeme i na tomto mieste. — Ak sa prameň neuvádza, doklad je z Doruľovho nepublikovaného materiálu.

³⁶ V tejto časti článku terajší názov obce uvádzame pod čiarou. — Teraz Ražňany. — Porov. publikované: Ján Doruľa, *O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska*. Jazykovedný časopis XV, 1964 (ďalej JČ), 162.

³⁷ JČ 168.

³⁸ Teraz Šindliar.

³⁹ Aj JČ 165.

V povodí Tople: Lukov (1693: My ubohy *walal* lukowsky),⁴⁰ Ortutová (17. st.), Dukovec (1639),⁴¹ Chmelov (1690: My Rychtar a radda y wssedka oboe nasseho *walala* poctiweho Kerestes Mózó vel Chmelow),⁴² Bystré (1603: bolo tez y wiaoz Lydi pocziwich, Mesteczka Hanussowecz, a *Walala* Hermanowecz pri/tomto psani a potwrzeni kteri y oldomass pill).

V povodí Ondavy: Lomné (1572: Stalo se w lomnem *walale* welikomozneho sspana Bathorj Isstwana. w ten stwartek po Swatem Martine Roku pane 1572).⁴³

V povodí Laborea: Michalovec (1655: My obiwatele... *walala* Michalowecz).⁴⁴ Povedali sme vyššie, že *walal* okrem Kluknavy v súčasnosti neprekračuje západnú hranicu Šariša a že pravdepodobne neprekračuje ani západnú hranicu Abova. Ako prekvapujúci fakt musíme však poznamenať, že dokladové miesta pre historický výskyt *walalu* môžeme uviesť aj z inej oblasti ako východoslovenskej. Tieto historické doklady pochádzajú z dosť vzdialených bodov. Dva sú z Gemera a jeden z Boršodskej stolice.

Gemerské dokladové miesta pre historický výskyt *walalu*, resp. jednej jeho odvođeniny sú: Vyšná Slaná (1643: smě... znassow *Walalskow* pečetow potwrdili) a Budikovany (1620: zowssečkym poctiwym *walalom*. Ďalej: nassow *walalskow* peczatow potwrdzujeme).

Dokladová obec z Boršodskej stolice je Irota: (spred 1711: Mý Ubozý Lide *Zwalanu* (!) Irotý na Pusteg Osade w stolicy Borßockej).⁴⁵

K historickým dokladom žiada sa uviesť i niekoľko iba zhruba lokalizovateľných výskytov *walalu* zo starých tlačených východoslovenských textov. Tak z roku 1752: Po ... *Valáloch*⁴⁶ a z roku 1758: na naso városi, *waláli*, chotári.⁴⁷

Ako sme si mali možnosť všimnúť, historické doklady na *walal* pochádzajú

⁴⁰ Ján Doruľa, *O ukrajinských jazykových prvkoch v textoch a zápisoch zo 17. storočia na východnom Slovensku*. Slavica Slovaca I, 1966, 69. Obyvateľstvo ukrajinské, pozri tamže.

⁴¹ JČ 159.

⁴² JČ 166. V pamiatke *walal* 4×.

⁴³ Ján Doruľa, *Niekoľko archívnych dokumentov zo 16. storočia*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury V, Praha 1961, 192. Porov. tiež 191. Priložená je i fotokópia textu. Pozri ďalej: Ján Doruľa, *O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch*, Československý terminologický časopis V, 1966, 303.

⁴⁴ Király Péter, *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* (Tlačené pamiatky východoslovenského nárečia), Budapest 1953, 275.

⁴⁵ V cit. Királyovej knihe, 278. — Písali kniežatu Františkovi Rákócziemu o duchovného „Graeco Ruskeho Naboženstwj“. — Révai Nagy Lexikona (Révaiho veľký lexikon) X 1914, 649 píše o Irote, že je slovensko-maďarská obec, ktorá má podľa sčítania ľudu z roku 1910 338 obyvateľov.

⁴⁶ *Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesätz 'Soltári*, v Debretzenye 1752, 343.

⁴⁷ *Radosztz sertza pobosneho*, v Debretzenye 1758, 53. — Oba citáty z Királyovej knihy, 270. Tlačené pamiatky sú zo Zemplína; porov. Király (pozri pozn. 44), 3. Faksimile titulných listov pamiatok v prílohách II a III.

so 16., 17. a 18. storočia. Najstarší doteraz známy doklad⁴⁸ je z druhej polovice 16. storočia, z roku 1572. Je len samozrejme, že slovo muselo byť na východoslovenskom území v používaní už hodne dávno pred týmito známymi prvými záznamom. Avšak ktoré slovo bolo predchodcom *valalu*: *dedina*, či *ves* a či azda *obec*, ťažko bez vyčerpávajúceho množstva dokladového materiálu na pojem povedať. Oproti dvom desiatkam výskytov *valalu* na vlastnom východoslovenskom území stretáme sa v citovaných pamiatkach so slovom *ves* iba raz (Bzenov 1644: tej samej *wsi* z Bdzenova)⁴⁹ a so slovom *dedina* ani raz. Naproti tomu z Gemera, a to tak z Budikovian, ako aj z Vyšnej Slanej v tej istej pamiatke, z ktorej citujeme substantívum *valal* a adjektívum *valalský* (Bud.: *walalskow* peczatow; Vyš. Sl.: *Walalskow* pečetow), možno čítať aj *dedinu*: (Bud.:) Prwssy bol gest, znassey poczti: *dedyny* gmemem Pawko Wyczjan starszy Bozenik; (Vyš. Sl.:) My Rychtar Radda Uplna *didini* Wissneg Slaneg.

Slovo *obec* v materiáli, ktorý nám bol prístupný, čítame až štyrikrát, no z jeho použitia jasne vysvitá, že nie je synonymom *valalu*, lebo jeho pojmová náplň je iná. Pre ilustračnú jasnosť dokladov nezaškodí uviesť všetky: (Lomné 1572:) My ssoltis y wsseczka Radda *walalu* Lomneho, ktomu y wsseczka *Obecz*; (Dačov 17. st. :) *zustawame* ... *poniženj* *poddanj* *Richtar* a *Obec Valanu* (!) *Diačzowskeho*; (Pečovská Nová Ves 1697:) *Služebniczy* *vniženy* *Peczowskeg* *Noweg* *Wsi* *cela* *obecz*.^{50, 51}

Je jasné, že *obec* v týchto dokladoch znamená iba pospolitosť, obyvateľov dediny, takže sotva mohol byť predchodcom *valalu* ako dnešného východoslovenského pomenovania pre sedliacku osadu.

S určitým rozdielom v pojmovej náplni musíme ostatne počítať aj pri slovách *dedina* a *valal*. Myslíme, že slovo *dedina* i v týchto časoch znamená už len sedliacku osadu ako takú. Citované gemerské príklady by to iba potvrdzovali. Naproti tomu *valal* týchto čias neznamena, ako dnes, len dedinu ako sedliacku osadu vôbec, ale dedinu ako osadu poddanskú, ako majetok zemepána; tento vlastnícky vzťah je hlavnou pojmovou črtou *valalu*.^{51a} Potvrdzuje to i jeho latinský ekvivalent: *possessio* čiže majetok, napr.: (Malý Šariš 1676:) *nomine et in persona Emerici Sandor ex possessione Kis Sáros; apud iudicatum possessionis Kis Sáros; literae testimoniales possessionis Kis Saros*.⁵²

Treba sa dotknúť aj jedného formálneho variantu *valalu*, a to podoby *valan*, ktorú sme si medzi dokladmi mali možnosť všimnúť. Nevyskytuje

⁴⁸ Takto ústne Doruľa.

⁴⁹ JČ 165.

⁵⁰ JČ 169.

⁵¹ Štvrtý doklad pozri vyššie, z Chmelova.

^{51a} Častočne takto aj Budenz. Pozri pozn. 39, str. 292.

⁵² JČ 168.

sa mnoho ráz. No väčšej dôležitosti, akú v skutočnosti má, jej nemôžeme pripisovať: je variantom, ktorý vznikol disimiláciou *l—l*.

Po synchrónii a diachrónii *valalu* si môžeme položiť otázku pôvodu slova. *Valal* sa nikde inde v slovenčine a — odhliadnuc od karpatsko-ukrajinských dialektov — v nijakom slovanskom jazyku nevyskytuje. Z toho vyplýva, že jeho pôvod treba hľadať inde.⁵³

Ako sme ukázali, východoslovenský *valal* pôvodne odzrkadľoval feudálne vlastnícke vzťahy, preto je naporúdzi, že sa do týchto dialektov dostal z reči maďarských šľachticov ako feudálnych pánov oblasti.

V maďarčine sa *valal* ~ *valál* už oddávna nepoužíva, no v stredovekej maďarčine, i keď sa mu nepodarilo zatlačiť a vytlačiť slovo *falu* ako vo východnej slovenčine *dedinu* alebo *ves*, bolo bežné. Historický slovník maďarského jazyka zaznamenáva na *valal* hodne príkladov⁵⁴ a konštatuje dva základné významy: 1. ‚possessio; Besitz‘, slovensky: ‚majetok‘ a 2. ‚vicus, pagus, oppidum; Ortschaft, Dorf, Stadt‘,⁵⁵ čiže: ‚osada, dedina, mesto‘. Ako vidíme, významy slova sa v oboch jazykoch, v slovenčine i v maďarčine — až na význam ‚mesto‘ — úplne kryjú.

Uvedme aspoň dva príklady na použitie slova v maďarčine.

Príklad na význam ‚possessio, majetok‘: ‚hagyot vala sok kazdagságokat és szolgákat és *valalokat*: reliquerat divitias multas, et familiam copiosam, ac *possessiones*.‘⁵⁶

Príklad na význam ‚dedina‘: ‚Íme minden orszákok töretnek, várasok, *valalok*, szent egyházak pusztulnak. : (Hľa, deptané sú všetky krajiny, pustnú mestá, *dediny*, sväté kostoly.)‘⁵⁷

Po vydaní historického slovníka maďarského jazyka zisťujú sa ešte ďalšie významy *valalu*, a to ‚obyvatelia osady, dediny, mesta‘, obec ako ‚pospolitost‘.⁵⁸ Nejde tu o jednoduchú príležitostnú a ináč tak v maďarčine, ako aj v slovenčine bežnú domináciu druhého komponentu pojmov osada, dedina, mesto (osada, dedina, mesto = domy určitého typu osady + jej obyvatelia), ale o úplne samostatný význam, v ktorom pojmový komponent ‚domy osady‘ zanikol a zostal ako výlučný iba komponent ‚(jej) obyvatelia‘.

⁵³ Machkov *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (Praha 1957) sa *valalom* nezaoberá.

⁵⁴ Magyar Nyelvtörténeti Szótár (= NySz.) III Sz—Zs, Budapest 1893, 1002.

⁵⁵ Poradie ekvivalentov sme za čís. 2. oproti NySz. upravili.

⁵⁶ Citát z *Viedenského kódexu* (= *Bécsi kódex*) z rokov okolo 1450. Citujeme i s latinskou korešpondenciou z vydania Gedeona Mészölya: *Bécsi Codex*, első füzet, Budapest 1916, 21. — Maďarský text sme z dôvodov grafických a ľahšej čitateľnosti prepísali do terajšieho pravopisu.

⁵⁷ *Érdyho kódex* (= *Érdy-kódex*) z rokov okolo 1526, 40. Citát z NySz. Text je tiež prepísaný.

⁵⁸ Takáts Sándor, *Valál*, Magyar Nyelv II 1906, 76.

Konkrétny príklad na tento význam:

„Ide béhivatám mind az *valalt*, kik ez városban laknak. (Doslova: Dal som sem zavolať celú *obec*, ktorí v tomto meste bývajú.)“

Na základe niekoľkých údajov historického slovníka a diskutovaného slova *valallal* v staromaďarskom Žalospěve Márie (Ómagyar Mária-síralom z rokov okolo 1300) niektorí usudzovali, že *valal* mal aj značenie ‚sudca‘.⁵⁹ Toto sa však v maďarskej jazykovede prijíma s pochybovaním.⁶⁰

Čo sa územného rozšírenia slova *valal* týka, môžeme povedať, že sa neobmedzovalo na nejakú užšiu oblasť maďarského jazyka, ale sa používalo na celom území.

Uvedieme niekoľko príkladov zo stolíc od seba navzájom hodne vzdialených:

Z Vasskej stolice susediacej s Rakúskom (Rohonc, 1574): az *velal* tarto nemesek kozul⁶¹ ‚spomedzi šľachticov vlastniacich *dedinu*‘.

Z Békésskej stolice z dolného Potisia (Murony, 1478): ez keczer mihalý *valalara* valo i(k)tatas⁶² ‚toto je intabulácia na *majetok* Michala Keczera‘.

Zo Szatmárskej stolice z horného Potisia (Nagyszekeres, 1559): az *valal* rea eskette⁶³ ‚*obec* ho prinútila odprisahať‘.

Z Fejérskej stolice v Sedmohradsku: a nemes fejevármegyei *Alsó és Felső-Volálban* levő jószágaimra⁶⁴, na moje statky v Dolnom a Vyšnom Volále v urodzenej Fejérskej stolici‘.

V slovenčine má skúmané slovo varianty *valal* a *valan*. Jeho varianty v maďarčine sú: *valal*, *valál*, *velal*, *vellal*. V niekoľkých sedmohradských stoliciach boli týmto slovom pomenované aj osady. Novšie lexikony miest ich však neuvádzajú, to znamená, že postupom času zanikli. V pomiestnych názvoch malo slovo varianty: *Volál* (Fejérska a Háromszécka stolica), *Valár*, *Velár* (Hunyadská stolica).⁶⁵

⁵⁹ Gragger Róbert, *Ómagyar Máriasíralom* (Staromaďarský Žalospěv Márie), Magyar Nyelv XIX 1923, 9. — Melich János, *A fogoly szóról* (O slove *fogoly* ‚zajatec‘), Magyar Nyelv XXXII 1936, 265.

⁶⁰ Porov. Négyesy László, *Igazításpróbák az Ó-magyar Máriasíralom olvasásához*. (Pokus o korekcii v spôsobe čítania staromaďarského Žalospěvu Márie). Magyar Nyelv XXIII 1927, 376. — Keresztes Kálmán, *Vádol—vall* (Slová *vádol* ‚obviňovať‘ — *vall*, ‚uznať, priznať, vyznať‘), Magyar Nyelv LI 1955, 59.

⁶¹ Magyar Nyelv VI 1910, 450. — Keďže ani sadzba, ani čítanie týchto ukážok nepôsobí ťažkosti, neprepisujeme ich do dnešného pravopisu.

⁶² Magyar Nyelv IX 1913, 443.

⁶³ Magyar Nyelv LXIII 1967, 100.

⁶⁴ *Báró Apor Péter verses művei és levelei* (Veršované diela a listy baróna Petra Apora) (1676–1752) II, Budapest 1903, 468.

⁶⁵ Porov. Andrásyné Kövesi Magda, *Képzőtanulmányok a Sopron megyei nyelvjárásokról*. (Štúdie o derivatívnych sufixoch v nárečiach Šopronskej župy), Magyar Nyelvjárások II, Budapest 1953, 83.

Základným variantom aj v maďarčine je *valal*. Dlhé *-á-* vo variante *valál* vzniklo druhotným dlžením, pod vplyvom tautosylabického *-l-*. Takúto korešpondenciu variantov s krátkym a dlhým vokálom pred *-l-* máme ešte v slove *fonal* ~ *fonál* 'niť', naproti tomu napr. v slove *lepel* 'rúško' k dlženiu nedošlo a v slove *halál* 'smrť' sa forma s dlhým vokálom stala výlučnou.

Varianty s *-e-* (čítaj so zatvoreným *é*) vznikli disimiláciou vokálov *a—á* (*a—á*), ako napr. v slovách *vasárnap* > dial. *vészárnap* 'nedela', *tahát* < *téhát* 'teda'. Forma s *-o-* (*Volál*) je výsledkom ďalšej zmeny *é* > *o*, ako *marék* > *marék* ~ *marok* 'hrst'. Zdvojené *-ll-* v jednom z variantov je tiež druhotné: zdvojenie konsonantu v intervokalickej polohe je v maďarčine bežné. Formy s koncovým *-r* sú výsledkom disimilácie *l—l*.

To, že slovo *valal* nebolo v maďarčine obmedzené na menšiu oblasť, ako bolo a je v slovenčine, ale že bolo rozšírené po celom území maďarského jazyka, ďalej, že v maďarčine malo podstatne viac variantov ako v slovenčine, a napokon, že pôvodne slúžilo na vyjadrenie pojmu dediny ako feudálneho vlastníctva, to všetko iba potvrdzuje, že v slovenčine je maďarskou výpožičkou.⁶⁶

Nebude nezaujímavé v krátkosti dotknúť sa aj etymológie slova v maďarčine.

Na základe latinského ekvivalentu 'possessio' utvoreného od slovesa *possidere*, čo znamená 'mať vo vlastníctve', Jozef Budenz v spomínanom svojom článku⁶⁷ usudzoval, že podstatné meno *valal* (*valál*) je utvorené od slovesa *vall(ani)* 'habere, haben'⁶⁸ tak, ako od slovesa *hal(ni)* 'mrieť' je utvorené slovo *halál* 'smrť'.

Sloveso *vall* sa v dnešnej maďarčine už nepoužíva, ale v kódexoch (15—16. st.) bolo takrečeno jediným ekvivalentom latinských slovies *possidere* a *habere*. Napr.: „Sent fferench *vallot* tyzenket tarsot: habuit duodecim servos“. „Honnat *vallonk* teget: unde te habuimus“.⁶⁹

Budenzovu etymológiu si osvojili aj iní poprední maďarskí jazykovedci. Ako prvého v časovom poradí spomenieme Gábora Szarvasa,⁷⁰ ktorý k nej neskôr dodal, že podstatné meno *valál* malo pôvodne medzi vokálmi

⁶⁶ Za cudzie mal v slovenčine *valal* aj Jozef Škultéty. Hoci v ďalšom spomínanú etymológiu Jozefa Budenza prijímal s rezervou — lebo tento k slovu *valal* pripájal aj slovenské adjektívum *valaský* —, predsa bol mienky, že „slovenskosť toho slova jednako pochybná je už preto, že jestvuje len na takom malom území, nikde inde neznáme“.
SP XXII, 1902, 760.

⁶⁷ Pozri pozn. 39. Porov. ešte jeho *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana, első rész* (Porovnávací morfológia ugarských (= ugrofinských) jazykov, prvá časť), *Nyelvtudományi Közlemények* XX 1886—87, 289.

⁶⁸ Na sloveso pozri NySz. III, 1000.

⁶⁹ *Nyelvemléktár* VII. Budapest 1878, I, 9; citoje aj NySz. III, 1000. — Čiasty sú odpísané v pôvodnom pravopise.

⁷⁰ V článku citovanom v pozn. 16; 133.

tiež zdvojené *-ll-*, ako napr. dávnejšie *hallad* 'napredovať' a *szallad* 'bežať'. Zdvojené *-ll-* v slove *vallal* sa vraj neskôr skrátilo, ako aj v týchto dvoch slovesách.⁷¹

Budenzovu etymológiu so Szarvasovým dodatkom nachádzame aj u Gyulu Zolnaiho.⁷²

Inú etymológiu navrhoval básnik Ján Arany (pod pseudonymom Szalontai). Nepozdával sa mu rozpor medzi zdvojeným *-ll-* v slovese a nezdvoreným *-l-* v podstatnom mene. Podľa neho podstatné meno *valál* bolo pravdepodobnejšie utvorené od podobne znejúceho iného slovesa, od *val-esse, sein, byť*. (Tento kmeň slovesa *lenni* 'byť', *van* 'je' v podobe *val- ~ vol-* nachádzame v niektorých jeho formách.) Szarvas spomínaným svojim dodatkom chce tento rozpor preklenúť.

Ján Melich⁷³ sa bližšie nevyslovuje, či u mienku si osvojil, Budenzovu, a či Aranyovu, ale tak sa zdá, že si utvoril vlastnú, hybridnú: formu slovesa uvádza s krátkym *-l-*, zhodnú s kmeňom slovesa pre 'esse, byť', ale význam udáva 'possidere, besitzen', ktorý sa viaže k slovesu *vall* s dlhým *-ll-*.

Budenzova etymológia má dve vážne slabiny.

Prvá je tá, že zdvojené *-ll-* vo variante *vellal* je druhotné: doklady na slovo majú v prevažnej miere nezdvojené *-l-* a nezdvojené *-l-* majú aj doklady najstaršie. Naproti tomu na sloveso *vall* poznáme doklady iba so zdvojeným *-ll-*. Za týchto okolností nemôžeme hovoriť o skrátaní *-ll-* v slove na *-l-*, ale naopak o zmene $l > ll$.

Druhá slabina sa odhalila úvahou Kálmána Keresztesa o slovesách *vádol* 'obviňovať' a *vall* 'uznať, priznať, vyznať',⁷⁴ v ktorej ukázal, že sloveso *vall* znamenajúce 'habere, haben' je etymologicky totožné so slovesom *vall* 'uznať, priznať, vyznať' a takto je vlastne formálnou a významovou obmenou slovesa *vádol* 'obviňovať' (< slovanské *vaditi*). Sloveso *vall* 'habere' bolo knižné slovo používané iba v kódexoch v snahe podať jedným slovom ekvivalenciu latinského *possidere* a *habere*. Toto slovo ako jednoslovný výraz na pojem 'mať, habere' je v maďarčine anomália, lebo maďarčina, ako aj ostatné ugrofínske jazyky tento pojem vyjadrujú syntaktickými prostriedkami (napr. *mám*: maď. *nekem van*, fínsky *minulla on* 'mne je'). Príležitostné jednoslovné výrazy na pojem 'mať, habere' v ugrofínskych jazykoch navzájom nesúvisia. Môžeme dodať, že takáto etymológia slovesa vylučuje akúkoľvek možnosť odvodzovania slova *valal* od slovesa *vall*, lebo nepripúšťa formu s krátkym *l*. Keresztes sa samotným slovom *valal* bližšie nezaobrá, iba

⁷¹ *Vellal*, Magyar Nyelvőr XXI 1892, 30.

⁷² *Nyelvtörténet a könyvtörténet koráig*, Budapest 1894, 8.

⁷³ V článku citovanom v pozn. 59.

⁷⁴ Pozri pozn. 60; 59 – 60.

konštatuje, že odporuje jeho vývodom o slovese *vall* 'mať, habere', a nadhadzuje, či by ho nebolo možné vysvetľovať zo slovesa pre 'byť, esse', z ktorého vzniklo aj jedno iné slovo pre majetok: *vagyon*. Podrobiť vedeckej záťaži túto vlastne Aranyovu myšlienku sa však doteraz nik nepodujal.

Z iného hľadiska a na širšom, ugrofínskom základe sa o etymológiu slova *valal* pokúša Magda Andrassy Kövesiová.⁷⁵

Andrassy Kövesiová podrobuje revízii doteraz zistené významy slova, najmä význam, ktorý zodpovedá latinskému *possessio*. Za pomoci prekladových riešení viacerých tmočení biblie, resp. jej jednotlivých statí vyvodzuje, že základný význam slova bol pravdepodobne 'množstvo, väčšia skupina zvierat, ľudí'. Tento význam sa potom preniesol aj na miesto pobytu tejto skupiny. Ďalším sémantickým posunom sa vyvinul jednak význam 'bohatstvo zvierat, majetok', jednak 'dedina, obec, mesto'. Konečne ako výsledok kríženia rôznych významov sa podľa A. Kövesiovej vyvinul aj význam 'spoločenstvo dediny, mesta'.⁷⁶

Autorka usudzuje, že slovo *val(al)* tak z hľadiska hláskoslovného, ako aj významového možno uvádzať do príbuzenských súvislostí s mordvinským *velä*, *vele* 'Dorf, Bienenschwarm', s laponským *wallwe* 'Wolfschar' a s predpokladaným východiskovým bodom **βala* čeremisského sufixu pre množné číslo (-*βalä* ~ -*βalak*).⁷⁷ Všetky tieto významy mali vzniknúť z ešte staršieho významu 'mnoho, hustý'; pre tento predpoklad vidí autorka aj hláskoslovnú oporu v ugrofínskych jazykoch a významové paralely v jazykoch nepříbuzných.

Súhrnne môžeme o východoslovenskom *valale* povedať, že je v súčasnosti rozšírené v nárečiach od Spiša a Gemera na východ. Podľa svedectva poddanských listov sa používalo aj v Gemeri a Boršode. V slovenčine je slovo maďarskou výpožičkou; v maďarčine samej všeobecne prijatej etymológii doteraz nemá.

⁷⁵ Andrassy Kövesi Magda, *Az Ómagyar Mária-siralom ualallal szavának értelmezése* (Vysvetľovanie slova *ualallal* v staromaďarskom Žalospéve Márie), *Magyar Nyelvjárások III*, Budapest 1956, 136–153.

⁷⁶ 139.

⁷⁷ 144–145, 153.

- Doklady na výskyt slova **žab** v lokalitě
- Historické doklady